

СПЕЦИФІКА ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЛІГІЙНИХ МЕНШИН: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ

В статті аналізується специфіка релігієзнавчого дослідження релігійних меншин (РМ), зокрема його методологічні аспекти. Крім загальних методологічних підходів це релігійне явище потребує конкретно-прикладної методології, яка дала б можливість вивчити РМ у всій їх повноті. Пропонується при цьому спиратися на достовірні джерела, якими в даному разі постали матеріали соціологічного дослідження, проведеного в рамках проєкту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» (2021), здійсненого авторами статті. В результаті з'ясовано, які релігійні організації варто відносити до РМ, чим вони вирізняються від релігій більшості; які мають специфічні потреби і запити. Отримавши цілком реальну картину життя і статусу РМ в Україні, дослідники дійшли висновку, що РМ сьогодні – це малопомітне явище української релігійної дійсності. Українське суспільство мало обізнане з існуванням РМ в Україні. Держава не розглядає їх як дієвих партнерів і майже не бере їх до уваги при визначенні державної політики у сфері релігії. Релігійна більшість, сфокусована на власних внутрішніх проблемах, в кращому випадку байдужа до меншин. Журналістика вихоплює з релігійної дійсності лише скандальні факти (або саме таким чином проінтерпретовані), пов'язані із РМ. Автори вважають за необхідне при дослідженні РМ виходити з того, що релігійні меншини – це історичне явище на теренах України; органічна частина сучасного українського релігійного життя; незважаючи на свою малочисельність, РМ мають невикористаний ресурс своєї впливовості і авторитетності, що покращить міжконфесійне порозуміння в полірелігійному просторі України.

Ключові слова: релігієзнавство, методологія, релігійні меншини, полірелігійність, релігійне життя України.

Ludmyla Fylypovych

Vita Tytarenko

SPECIFICS OF THE STUDY OF RELIGIOUS MINORITIES: METHODOLOGICAL PRINCIPLES

The article analyzes the specifics of religious studies of religious minorities (RM), in particular its methodological aspects. In addition to general methodological approaches, this religious phenomenon requires a concrete-applied methodology that would allow studying the RM in its entirety. It is proposed to rely on reliable sources, which in this case were the materials of a sociological study conducted within the project “Religious Minorities of Ukraine and State-Denominational Relations” (2021), made by the authors of the article. As a result, it was clarified which religious organizations should be attributed to the RM, how they differ from the religions of the majority; who have specific needs and requests. Having obtained a very real picture of the life and status of the RM in Ukraine, the researchers concluded that the RM today is an inconspicuous phenomenon of Ukrainian religious reality. Ukrainian society was aware of the existence of the RM in Ukraine. The state does not consider them as effective partners and almost does not consider them when determining public policy in the field of religion. The religious majority, focused on its own internal problems, is at best indifferent to minorities. Journalists draws from religious reality only scandalous facts (or interpreted in this way) related to the RM. The authors consider it necessary to proceed from the fact that religious minorities are a historical phenomenon in Ukraine; an organic part of modern Ukrainian religious life; despite their small number, the RM has an untapped resource of its influence and authority, which will improve interfaith understanding in the multi-religious space of Ukraine.

Key words: religious studies, methodology, religious minorities, polyreligiousness, religious life of Ukraine.

Актуальність і ступінь дослідження. Будь-яке наукове дослідження передбачає наявність адекватної методології як структурованої певними принципами системи методів, спрямованих на розкриття предмету. Існують глобальні/загальні методології релігієзнавчого дослідження, в межах яких обговорюються питання вивчення релігії, де, за визначенням А. Колодного, «...істина як наукова система знань про релігію у своєму розвитку повинна збігатися з істиною як процесом пізнання її. Це відбувається лише тоді,

коли наукове пізнання досягає релігію в її внутрішній необхідності»¹. Релігієзнавство, адекватно пізнаючи релігію, з необхідністю напрацьовує нові методологічні підходи. При цьому з'являються, як підкреслює А. Колодний, нові питання-проблеми, над якими працюють релігієзнавці. Зокрема й наступні:

– яка природа релігієзнавчих пошуків – чи то є різновид раціонального пізнання, а чи “одкровенне”

¹ Колодний, А.М. (2020). Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ: Інтерсервіс. С. 41.

пізнання буття, інтуїтивне осягнення трансцендентного?

– якими мають бути об'єктивні умови розуміння релігійних феноменів: чи повинен мати дослідник власний релігійний досвід?

– якщо релігієзнавство є самостійною галуззю наукового пізнання, то які закони має його предметна сфера, через які категорії воно розкривається?

– чи має релігієзнавство свої специфічні методи наукового пошуку, чи повинно послуговуватися лиш методами інших наук?²

Однак **мета даної статті** має конкретніший від загально-методологічної проблематики вектор. Позаяк її дослідницьке поле окреслюється релігійними меншинами, виникає потреба в конкретно-прикладній методології, яка дала б можливість вивчити означений об'єкт у відповідності до загальних методологічних принципів релігієзнавства (об'єктивності, історизму, толерантності й терпимості, культурологічний, антропологічний, правового забезпечення свободи совісті) та із урахуванням означених вище нових методологічних викликів.

Потреба сформулювати прикладну методологію, визначити її засади при дослідженні й вивченні РМ зумовлена виконанням проекту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини» (2021)³. Опертя на попередні релігієзнавчі наробки, які стосувалися нових релігій (неорелігій, новітніх релігійних течій – НРТ, альтернативних релігій, нетрадиційних культів тощо)⁴ засвідчило необхідність розширення методологічного інструментарію, оскільки РМ, окрім НРТ, включають й інші спільноти, які принципово вирізняються від НРТ. Це стосується, зокрема, етнорелігійних громад, які здавна присутні в Україні, маючи більш глибокі історичні корені навіть за відомі історичні церкви – православну, католицьку, греко-католицьку, лютеранську тощо.

Очевидною допомогою у формуванні методологічних підходів при вивченні РМ стали наукові дискусії, які ведуться в релігієзнавчому середовищі як в Україні, так і за її межами. Автори статті солідаризуються із позицією відомого російського

релігієзнавця М. Смірнова, який неодноразово пропонував на сторінках ФБ відмовлятися від «бібліотечного» образу релігії або її книжкового (ідеалізованого) зображення. Ця позиція суголосна позиції відомого українського науковця, фундатора академічного релігієзнавства А. Колодного, який при конституюванні практичного релігієзнавства як нового релігієзнавчого напрямку вивчення релігії наголошував: «Релігієзнавець-практик має справу з реальністю, часто неочікуваною ситуацією, із ... незваними релігійними новотворами, із прагненням окремих спільнот лише себе розглядати як релігію (до того ж єдино істинну), а інші віросповідання – як ересь...»⁵.

Природно, коли науковець, починаючи вивчення теми, послуговується попередніми методологічними напрацюваннями, вивчає дослідження своїх колег. Але при цьому варто брати до уваги наступне: будь-яка методологія є авторською, своєрідним результатом попереднього емпіричного дослідження, індивідуальним досвідом науковця. Використання попередньої методологічної бази можливе лише за умови її корекції з огляду на предмет дослідження, час, простір, історичний і соціальний, культурний і навіть мовний контекст. В силу абстрагування як логічного прийому виділення істотних властивостей релігійних явищ і відокремлення їх від неістотних, другорядних, предмет релігієзнавчого дослідження зазнає певної ідеалізації – уявного конструювання об'єкту дослідження. Беручи це до уваги, автори статті прагнули, з одного боку, уникати будь-якої ідеалізації РМ, а з іншого – вивільнити це явище від поширених стереотипів, пануючих міфів, не завжди об'єктивної громадської думки тощо. Цей процес був тісно пов'язаний з роботою над джерелами інформації, які, як відомо, поділяються на достовірні, випадкові та джерела із зумисним викривленням інформації.

У дослідженні РМ ми користувалися емпіричними даними соціологічної служби Центру Олександра Разумкова та опитуваннями, здійсненими в рамках згаданого проекту. Соціологічні методи є досить продуктивними і у науковому співтоваристві оцінюються як достовірні, хоча існують і певні застереження. З державних джерел дослідники РМ також черпали певний обсяг інформації (кількість зареєстрованих організацій РМ, кількість освітніх закладів, видавництва, культових приміщень, релігійних ЗМІ тощо). Зокрема, у своєму аналізі ситуації з РМ науковці опиралися на статистичний звіт Державної служби з етнополітики та свободи віросповідання (Форма 1. Звіт про мережу церков і релігійних

² Там само. С. 10.

³ Проект виконувався у червні-грудні 2021 р. Українською асоціацією релігієзнавців за підтримки Фонду Прав Людини Посольства Королівства Нідерландів у партнерстві з Всеукраїнською радою релігійних об'єднань та Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

⁴ Див.: Филипович, Л. (2010). Нові релігійні течії в дослідженнях українських вчених. Релігієзнавство України. В 2-х кн. Книга друга. Релігієзнавча наука років незалежності. Кол. мон. За наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР. С. 190-211; Филипович, Л. (2021). Нові релігії в їх ідентичності. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст. Кол. монографія / за ред. проф. А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ: УАР. С. 294-302.

⁵ Практичне релігієзнавство (2012). Кол. монографія. За ред. А. Колодного і Л. Филипович. К.: УАР. С. 5.

організацій в Україні станом на 1 січня 2021)⁶, де значна частина РМ потрапляють у графу «інші». В цій ситуації, джерело інформації, з одного боку, є достовірним, з іншого – не достатнім. Оскільки зареєстрованими є статuti організацій РМ, то залишається відкритим питання – чи за цим статутом є реально діюча організація чи це лише статистична одиниця. Про стабільність статистичних даних мова може йти в основному по відношенню до релігії національних меншин (вірмени, юдеї, караїми та ін.), мусульман, частково язичників. Відмова від облікової практики попередніх років щодо деталізації інформації про появу і поширення НРТ як складової РМ, чисельність яких є невеликою, ускладнила аналітику релігійних процесів в середовищі РМ.

До випадкових джерел з інформацією відносною достовірності ми можемо віднести окремі публікації в різних ЗМІ, конфесійні джерела тощо. Інформація із конфесійних джерел може збільшувати роль власних показників і навпаки – зменшувати роль показників інших конфесій, зокрема РМ. Щодо джерел із зумисним викривленням інформації, то, на жаль, свідоме і цілеспрямоване викривлення інформації в сучасних умовах все ще зустрічається⁷. Така інформація, здатна принижувати честь та гідність РМ і завдає шкоди їхній діловій репутації. Тому лише за умови чітких, повних, достовірних результатів соціологічних досліджень та статистичних звітів релігійної мережі, використання достовірних джерел тощо можливе об'єктивне висвітлення кількісних і якісних показників РМ, динаміки їх змін у суспільстві.

В свою чергу, термінологічні конфлікти також можуть бути спровоковані різноспрямованою джерельною базою. Зокрема, така ситуація склалася із визначенням рідновірів чи крішнаїтів, яких наукові джерела здебільшого дефініює як неоязичницький або неоіндуїстський рухи, але самі адепти не сприймають себе як неоявища в релігії, вважаючи, що є «традиційною конфесією-спадкоємницею давньої віри Русі» або «давньою індуїстською традицією», посилаючись на свій статут.

Існують різні дослідницькі позиції щодо самоідентифікації віруючих/громади. Детальний їх розгляд зустрічаємо в дослідженні Н. Гаврілової⁸, де, зокрема, виділяються три підходи: перший «класичний» полягає в тому, що сама по собі

самоідентифікація автоматично не передбачає, що конкретна людина поділяє певні релігійні переконання і бере участь у релігійному житті громади; другий – посткласичний, який характеризує підвищена увага до особливостей конкретної релігії і де основним критерієм релігійної свідомості вважається відповідна самоідентифікація особистості; третій, поєднуючи два попередні ґрунтується на взаємодоповненні суб'єктивної ознаки релігійної свідомості (релігійна і конфесійна самоідентифікація) та її об'єктивної ознаки – мінімальної репрезентанти відповідної релігійної культури, з орієнтацією на цінність релігійної віри. Зрештою, для дослідження РМ їх релігійна самоідентифікація сприймається як «внутрішній, суб'єктивний, рефлексивний феномен, в результаті якого відбувається усвідомлення суб'єктом своєї індивідуальності у вірі, унікальності свого релігійного досвіду, вирізнання себе з-поміж інших членів і груп релігійного простору»⁹. Тобто, дослідження РМ вимагає окреслення і витончення концептуальних підходів.

Сприймаючи РМ як об'єктивно існуюче явище і рівноправний компонент релігійного життя України, який урізноманітнює релігійний ландшафт, створюючи принципово інші умови існування як для себе, так і для релігій більшості, при всій очевидності їх онтологічного статусу дослідження вимагало термінологічного уточнення через визначення «пізнавальних характеристик релігійного феномена, його відображення в суб'єктивних формах людської діяльності»¹⁰.

При визначенні РМ, як і будь-яких інших меншин – національних, мовних, расових тощо, зазвичай виходять із кількісних і якісних критеріїв. Будь-яка меншина – це частина народу, яка кількісно уступає домінуючій групі мешканців певної країни і якісно відрізняється від більшості населення характерними ознаками, територіальним поширенням, традиціями та звичками, зберігаючи і усвідомлюючи свою самобутність.

Вивчаючи походження поняття «релігійна меншина», науковці вважають, що воно – дериват (похідне) від поняття національних чи етнічних меншин. В науковому дискурсі це поняття визначається як «таке об'єднання вірян певної конфесійної орієнтованості, яке в тій чи іншій країні або її регіоні, а то й у світі загалом, має незначну поширеність і до якої належить незначна кількість її послідовників, співіснуючи при цьому з глобальними релігійними системами»¹¹.

Відтак, поняття «релігійна меншина» є відносним: існування РМ можливе тільки у співвідношенні

⁶ Звіт Державної служби України з етнополітики та свободи совісті про мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2021 року (2021) <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>

⁷ Титаренко, В.В. (2017). Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи. Монографія. Київ. С. 153-154.

⁸ Гаврілова, Н.С. (2007). Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Н.С. Гаврілова; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ. С. 26-27.

⁹ Там само. С. 34.

¹⁰ Колодний, А.М. (2020). Феномен релігієзнавства. С. 40-41.

¹¹ Релігієзнавчий словник (1996). Ред. А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля. С. 275.

з релігійною більшістю (РБ). Тобто «релігійна меншина» постає парною категорією до поняття «релігійна більшість». Так звані мажоритарні і міноритарні релігійні групи об'єктивно пов'язані між собою. Неможливо визначати, які саме релігійні організації слід віднести до РМ, якщо не з'ясувати, що є РБ для певного регіону чи країни загалом.

Дефініюючи «релігійну більшість» чи «релігійну меншість» України, науковці наражаються на неабиякі складнощі, оскільки необхідно враховувати при цьому певні якісні маркери/контексти: історичний, географічний, регіональний, конфесійний. Крім того, РМ не є сталою одиницею. З огляду на різні чинники вона може втрачати статус меншини внаслідок кількісного зростання своїх послідовників або/і територіального свого поширення. Крім того, статус релігійної меншини в Україні може мати міжнародний вимір. Наприклад, іудеї, буддисти, індуїсти, навіть католики та деякі протестанти постають в Україні меншиною, хоча на інших територіях вони є домінуючою релігією більшості.

В результаті напрацювання наукового понятійно-категоріального апарату, до РМ нами зараховано релігійні течії, які репрезентовані обмеженою кількістю своїх послідовників, об'єднуються в нечисленні громади, можуть не мати всеукраїнського управлінського центру, але знаходяться у процесі інституалізації. Експерти ґрунтуються на тому, що РМ в Україні – це об'єднання послідовників будь-якої релігії (національної чи навіть світової), які за своєю кількістю становлять дуже незначну частину серед мешканців нашої країни і мають характерні ознаки, які відрізняють їх від послідовників релігії більшості.

Враховуючи історичний і ментальний досвід України, деякі негативні конотації, що пов'язані із використанням терміну «релігійна меншина», частина експертів пропонує замінити його на термін «релігія меншості» або «міноритарні релігії». Відтак, термін «релігійна меншина» в українському контексті необхідно використовувати як умовний або операціоналізаційний.

Працюючи у ключі другої «посткласичної» концепції релігійної свідомості, дослідники оперлися на самовизначення самих представників РМ, які чітко себе позиціонували як РМ, відмежовуючись від РБ. До останніх представниками РМ і експертами зараховуються релігійні організації, які територіально широко та багаточисельно представлені в Україні: ПЦУ, УПЦ(МП), УГКЦ, РКЦ, деякі протестантські деномінації.

У контексті такого понятійного підходу до РМ, які функціонують в Україні, були віднесені:

- релігії (релігійні організації) національних меншин (іудаїзм, караїмське віросповідання, іслам,

вірменська церква, німецькі лютерани, релігія ромів, старообрядці тощо);

- релігійні новоутворення: неохристиянські рухи, релігії орієнталістського напрямку, езотеричні об'єднання, неоязичницькі вірування, синтетичні неорелігії, сасантологічні рухи тощо;

- регіональні релігійні меншини домінуючих в Україні конфесій (наприклад, общини УГКЦ, ПЦУ та ін. в Східних областях України чи УПЦ (МП) в Галичині).

Допоміжними в пошуку адекватної методології дослідження РМ є конкретно-прикладні методи дослідження, серед яких особлива роль належить соціологічним, про що було зазначено вище. Соціологічне дослідження, проведене в рамках науководослідного проекту «Релігійні меншини України та державно-конфесійні відносини», реалізовувалося як різновид кейс-стаді із застосуванням трьох методів збору інформації, з метою поєднання кількісної методики, націленої на виявлення кількісних ознак досліджуваної проблематики та якісної стратегії, спрямованої на пошук різноманітності можливих думок, відмінного досвіду державно-конфесійних відносин, моделей поведінки, повсякденних фактів, незалежно від кількісної розповсюдженості¹². Завдяки соціологічному дослідженню отримана унікальна інформація про фактичний стан релігійних меншин України, про особливості їх функціонування в українському суспільстві і комунікації з Державою, про оцінку реалізації декларованих законодавчих прав та свобод з акцентом стосовно об'єднань віруючих релігійних меншин. Якісна стратегія реалізовувалася в неструктурованих «відкритих» запитаннях анкет (потребують текстової відповіді з описом реальних прикладів комунікації з органами державної влади; колом проблем питань; пропозицій щодо змін в Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» задля покращення становища релігійних меншин; потенційних кроків для гармонізації міжконфесійних відносин та релігійної толерантності в Україні тощо). Розгорнуті відповіді про життєдіяльність та функціонування громад віруючих релігійних меншин були отримані внаслідок проведення двох фокусованих групових дискусій, про що можна дізнатися з матеріалів на сайті¹³.

Отримані матеріали анкетування (віряни громад релігійних меншин – 211 анкет і експерти – 135 осіб)¹⁴

¹² Пивоварова Н., Филипович Л. (2021a). Релігійні меншини як духовно-соціальна реальність поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження. https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1658/1634?fbclid=IwAR0Zcm5jC7uXxCb7Wz09pLxbrCyd6bU3bf2RauTP7B_K2D6RFFVg35Ztaw

¹³ Пивоварова, Н. (2021b). Соціологічні дані про статус, потреби та очікування релігійних меншин. <https://rmu.uart.info/socziolohichni-dani-pro-status-potreby-ta-ochikuvannya-relihijnykh-menshyn/>

¹⁴ Там само.

та фокус-груп дали цікавий і оригінальний фактичний матеріал, який вже частково опрацьований і лягає в основу певних висновків.

Обрана методика та отримані результати дали можливість «побачити» віруючого спільноти релігійних меншин, соціологічний портрет якого, сформований оточуючою дійсністю – з його оцінками, потребами, запитамі. Чи не вперше в українській науці така методика конкретно соціологічного дослідження РМ дала не «бібліотечний», книжково-ідеалізований образ, а цілком реальну картину життя і статусу РМ в Україні. Загальний висновок, який зробили дослідники на підставі отриманих даних соціопитування: РМ – це маргіналізоване, декоративне, малопомітне явище релігійної дійсності. Українське суспільство мало обізнане з існуванням РМ в Україні, держава не розглядає їх як дієвих партнерів і майже не бере їх до уваги при випрацюванні державної політики у сфері релігії, релігійна більшість, сфокусована на власних внутрішніх проблемах, або байдужа, або – відверто ворожа, журналістика вихоплює з релігійної дійсності лише скандальні факти (або саме таким чином проінтерпретовані), пов'язані із РМ.

Загальна практична соціологія не виявляє РМ як об'єкт для опитування респондентів. Серед презентативної кількості (2018) респондентів¹⁵ не виокремлюються прихильники іудаїзму, ісламу, буддизму тощо, потрапляючи в межі соціологічної похибки.

Така ситуація тим більше викликає запитання, позаяк для рівноправного існування РМ в Україні є всі юридичні підстави. Незважаючи на те, що в національному законодавстві термін «релігійні меншини» відсутній, але Конституція України (стаття 11) гарантує державне сприяння розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. Разом з тим поняття широко використовується в інформаційному, релігійному та науковому дискурсі. Так, зокрема, в «Декларації про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин» (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 р.) та в Резолюції Комісії з прав людини ООН від 3 березня 1995р. «Права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин», хоч і не визначається, що таке меншина, але виходять із визначень, які напрацьовувались різними експертами під час підготовки міжнародних документів. Зокрема, поширеним є такі визначення:

- «По відношенню до іншої частини населення держави це менша за чисельністю група, яка не має домінуючого статусу, члени якої громадяни цієї

держави – мають з етнічної, релігійної чи мовної точок зору характеристики, що відрізняються від характеристик іншої частини населення, і виявляють, навіть опосередковано, почуття солідарності у збереженні своєї культури, своїх традицій, релігії чи мови»¹⁶.

- «Група громадян однієї держави, яка становить чисельну меншість і перебуває у невідомому стані в цій державі, яка наділена етнічними, релігійними чи мовними характеристиками, які є відмінними від тих, які має більшість населення, члени цієї групи мають почуття солідарності одного з іншим, мотивовані, навіть імпліцитно, колективним бажанням зберігатися як група і чією метою є досягнення рівності з більшістю фактично і юридично»¹⁷.

На підставі соціологічних та юридичних оцінок статусу РМ в Україні, можемо сформулювати й наступні релігієзнавчі методологічні підходи до вивчення РМ, виходячи з того, що методологія – це система застосовуваних у пізнанні певних правил, принципів і операцій. Отже, при дослідженнях, де об'єктом є РМ, потрібно виходити з передумов, які враховують що релігійні меншини, це:

- історичне явище на теренах України;
- органічна частина сучасного українського релігійного життя;
- незважаючи на свою малочисельність РМ зберігають можливість і здатність до впливовості і авторитетності як серед РО, так і загалом українського суспільства.

Можуть існувати різні моделі еволюції релігійних меншин в суспільстві, позаяк РМ:

- складний синергетичний конструкт, який, виникаючи початково як автономне явище, внаслідок подальшого органічного синтезу різних культур – емігрантської/переселенської/привнесеної і автохтонної, інкультурується в простір свого існування, змінюючи і соціальну тканину буття автохтонного населення;

- будучи історично релігіями певних діаспор (вірменської, німецької, румунської тощо), зберігають зв'язок із батьківщиною і сприймають Україну як тимчасовий притулок, але з часом, еволюціонуючи, асимілюють із автохтонами, стаючи частиною не тільки політичної, але й етнічної нації;

- існуючи, подекуди навіть тривалий час в некомфортних для себе умовах – пригнічення та переслідування, РМ капсулюються в позиції «ізоляціонізму», суспільної фрустрації тощо.

Відомий український громадський діяч В. Пекар влучно зазначив: «Суспільство ніколи не складається

¹⁵ Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021рр. (соціологічне дослідження) (2021). Київ: Центр Олександра Разумкова. С. 3.

¹⁶ Capotorti, F. (1991). Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. U.N., New York. С. 109-110.

¹⁷ UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/31, para.181.

із більшості та меншості, воно завжди складається із величезної кількості різноманітних меншостей». Такий засновок дозволить сприймати представників РМ сприймаються не як «чужих», а як «інших» чи

«інакших», які також мають право на своє віросповідання. В сучасних реаліях питання реалізації прав і свобод РМ залишають свою актуальність в українському суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Capotorti, F. (1991). Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. U.N., New York.
UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1985/31, para.181.
- Гаврілова, Н.С. (2007). Релігійна свідомість сучасного студентства в контексті світоглядного плюралізму (на матеріалах України): дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11 / Н.С. Гаврілова; Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ.
- Звіт Державної служби України з етнополітики та свободи совісті про мережу релігійних організацій станом на 1 січня 2021 року (2021). URL: <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>
- Колодний, А.М. (2020). Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ: Інтерсервіс.
- Пивоварова Н., Филипович Л. (2021a). Релігійні меншини як духовно-соціальна реальність поліконфесійної України та об'єкт соціологічного дослідження. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1658/1634?fbclid=IwAR0Zcm5jC7uXxCb7Wz09pLxbrCydn6bU3bf2RauTP7B_K2D6RFFVg35Ztaw
- Пивоварова, Н. (2021b). Соціологічні дані про статус, потреби та очікування релігійних меншин. URL: <https://rnu.uarr.info/socziolohichni-dani-pro-status-potreby-ta-ochikuvannya-relihijnykh-menshyn/>
- Практичне релігієзнавство (2012). Кол. монографія. За ред. А. Колодного і Л. Филипович. К.: УАР.
- Релігієзнавчий словник (1996). Ред. А. Колодного і Б. Лобовика. К.: Четверта хвиля.
- Релігія і Церква в українському суспільстві: 2000-2021рр. (соціологічне дослідження) (2021). Київ: Центр Олександра Разумкова.
- Титаренко, В.В. (2017). Від пророцтв у релігії до прогнозування в релігієзнавстві: історія, теорія, перспективи. Монографія. Київ.
- Филипович, Л. (2010). Нові релігійні течії в дослідженнях українських вчених. Релігієзнавство України. В 2-х кн. Книга друга. Релігієзнавча наука років незалежності. Кол. мон. За наук. ред. проф. А. Колодного. Київ: УАР.
- Филипович, Л. (2021). Нові релігії в їх ідентичності. Релігійні ідентичності в їх сутності і конфесійних вимірах: український контекст. Кол. монографія / за ред проф. А. Колодного, Л. Филипович, А. Арістової. Київ: УАР.

REFERENCES

- Capotorti, F. (1991). Study on the Rights of Persons belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. U.N., New York.
- Fylypovych, L. (2010). New religious trends in the research of Ukrainian scholars. Religious Studies of Ukraine. In 2 books. Book two. Religious science of the years of independence. Qty. mon. For science. ed. prof. A. Kolodnyi. Kyiv: UARR.
- Fylypovych, L. (2021). New religions in their identity. Religious identities in their essence and confessional dimensions: Ukrainian context. Coll. monograph / edited by prof. A. Kolodnyi, L. Fylypovych, A. Aristova. Kyiv: UARR.
- Gavrilova, NS (2007). Religious consciousness of modern students in the context of worldview pluralism (on the materials of Ukraine): dis. ... cand. philos. Sciences: 09.00.11 / N.S. Gavrilova; G.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv.
- Kolodnyi, A.M. (2020). The phenomenon of religious studies. Monograph. Kyiv: Interservice.
- Pivovarov N., Fylypovych L. (2021a) Religious minorities as a spiritual and social reality of multi-confessional Ukraine and the object of sociological research. URL: https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/1658/1634?fbclid=IwAR0Zcm5jC7uXxCb7Wz09pLxbrCydn6bU3bf2RauTP7B_K2D6RFFVg35Ztaw
- Pivovarov, N. (2021b). Sociological data on the status, needs and expectations of religious minorities. URL: <https://rnu.uarr.info/socziolohichni-dani-pro-status-potreby-ta-ochikuvannya-relihijnykh-menshyn/>
- Practical Religious Studies (2012). Coll. monograph. Edited by A. Kolodny and L. Fylypovych. Kyiv: UARR.
- Religion and the Church in Ukrainian society: 2000-2021. (sociological study) (2021). Kyiv: Alexander Razumkov Center.
- Religious Studies Dictionary (1996). Ed. A. Kolodny and B. Lobovyk. K.: The fourth wave.
- Report of the State Service of Ukraine for Ethnopolitics and Freedom of Conscience on the Network of Religious Organizations as of January 1, 2021 (2021). URL: <https://dessa.gov.ua/statistics-2020/>
- Tytarenko, V. (2017). From prophecies in religion to predictions in religious studies: history, theory, perspectives. Monograph. Kyiv.
- UN Doc. E / CN, 4 / Sub.2 / 1985/31, para.181.